

ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ АДАПТАЦІЙНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ СТУДЕНТІВ ДО УМОВ ВНЗ

У період реформування вищої школи зростає увага до подальшої наукової розробки теоретичних і прикладних аспектів проблеми адаптації студентської молоді до нових умов навчання. Головна мета освіти й завдання держави в її реалізації визначається законами України “Про освіту”, “Про вищу освіту”, “Про загальну середню освіту”, Національної доктрини розвитку освіти. Швидкі соціальні зміни, що характеризують сучасне життя, змушують постійно переглядати свої життєві позиції і змінювати себе, адаптуючись до нових умов життєдіяльності, тому проблема становлення молодого спеціаліста стає надзвичайно актуальною. Розвиток особистості в процесі адаптації викликає зміни її інтересів, поглядів, ціннісних орієнтацій, життєвих планів, ідеалів, домінуючих мотивів. Одним із важливих елементів підготовки майбутніх спеціалістів є попередження негативних явищ у студентських колективах, своєчасне розв’язання їх міжособистісних конфліктів у період адаптації до умов вищих навчальних закладів (ВНЗ).

Різні аспекти вдосконалення процесу підготовки майбутніх спеціалістів в умовах навчання у вищих навчальних закладах були предметом вивчення Н.В. Кузьміна, О.В. Киричука, І.А. Зязюна, А.К. Маркова, О.Г. Мороза, О.Б. Орлова, С.В. Кондратьєва, Г.В. Ложкіна, С.Д. Максименка, М.І. Пірен, Н.І. Порякель та ін. Водночас ряд теоретичних і прикладних аспектів цієї проблеми залишаються поки що недостатньо з’ясованими. Особливої уваги вимагає визначення дезадаптаційних чинників, які обумовлюють міжособистісні конфлікти студентів, розробка корекційних заходів з прискорення адаптації і запобігання дезадаптації до умов ВНЗ.

Таким чином, дослідження педагогічних умов попередження, сутності міжособистісних конфліктів, джерел, чинників, які обумовлюють його виникнення при адаптації студентів ВНЗ є актуальним.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні сутності міжособистісних конфліктів майбутніх спеціалістів у процесі їх адаптації до умов ВНЗ та в з’ясуванні педагогічних умов для їх попередження та усунення.

При вивченні проблем адаптації, розробки теоретичних і прикладних питань адаптації людини соціологи, психологи і педагоги виходять з положення про єдність особистості і суспільства, про активний характер їх взаємодії. Втілені в концепціях К.О. Абульханової-Славської, Б.Г. Ананьєва, Г.О. Балла, І.Д. Беха, Л.С. Виготського, І.А. Зязюна, Г.С. Костюка, О.М. Леонтьєва, Б.Ф. Ломова, С.Д. Максименка, Н.Г. Ничкало, С.Л. Рубинштейна, В.А. Семиченко, В.О. Татенка, Т.М. Титаренко, Т.С. Яценко, вони дозволяють розкрити сутність процесу адаптації як виразу єдності взаємодіючих сторін (людини і соціального середовища) з притаманними йому протиріччями.

В основі цієї єдності, з одного боку, лежить активність соціального середовища, а з іншого – активність особистості, спрямована на пізнання оточуючого світу, вироблення певних принципів і конкретних способів взаємодії, що дозволяють не лише пристосуватися до мінливих соціальних умов, але й перетворювати їх тією мірою, якою це виявляється доцільним для систем. Особистість являє собою відкриту самореалізуючу систему, яка має складну, багаторівневу структуру, що активно

взаємодії з навколишнім середовищем. Ступінь активності взаємодії з середовищем часто визначають через таке поняття, як адаптація. Г. Сельє під адаптацією розумів "систему дій, спрямованих на досягнення рівноваги із середовищем" [8, 54]. Тому система психологічної адаптації людини знаходиться у постійній готовності до виконання властивих їй функцій. Якщо здійснюється нормальне функціонування цієї системи, то це дозволяє людині не лише підтримувати рівновагу всередині себе, між собою і середовищем, але й здійснювати вибір оптимальних дій для досягнення поставленої мети.

Важливою проблемою адаптації студентів до умов ВНЗ є її механізми, чинники і критерії. При цьому привертає увагу той факт, що при визначенні адаптації досить часто відбувається змішування зазначених понять. Так, у визначенні адаптації як процесу формування індивідуального стилю діяльності, мова йде скоріше про механізм адаптації. В той же час І.О. Ходаков [10] використовує його як показник (критерій), а В.А. Семиченко [7] – механізм і чинник активного освоєння професії. Така неоднозначність понять пов'язана з тим, що адаптацію можна розглядати як процес і як результат. Як зазначає М.І. Скубій [9], у тому випадку, коли адаптація розглядається як процес, мова повинна йти про її чинники, про сукупність умов або обставин, які визначають результат. Якщо ж аналізується результат цього процесу, то говорять про критерії або показники.

С.В. Овдій [4] при визначенні механізмів, чинників і критеріїв адаптації приводить такі міркування: рух адаптуючого в процесі адаптації є етап даного процесу з притаманними йому властивостями, тобто чинниками, які досить часто виступають і в ролі механізмів. Як тільки рух на даному етапі припиняється, властивість етапу перетворюється на критерії, ознаки його.

І.О. Георгієва [1] вважає, що чинники – це умови і передумови, що визначають процес і результат, успішність включення людини в нове соціальне середовище. М.О. Свиридов [6] визначає чинники як сукупність умов, які зумовлюють процес (темп, стійкість) і результат адаптації.

Можна погодитися з тим, що чинники – це сукупність умов і передумов, що зумовлюють процес адаптації, критерії – це характеристика процесу адаптації і його результату.

Автор звертає увагу на складність структури чинників, яка може бути описана за багатьма основами: соціально-економічні, соціально-демографічні, соціально-психологічні, психофізіологічні сторони у дихотоміях (загальні – особливі, внутрішні – зовнішні, основні – неосновні). Розглядаючи чинники як мотиви поведінки людини, він виділяє в них мотиваційне ядро – стійке з'єднання чинників, яке в основному визначає процес і результат адаптації, тобто тут також спостерігається деяке змішування чинників і критеріїв.

На думку О.І. Зотової та І.К. Кряжевої [2], чинниками, що впливають на адаптаційний процес, є умови життя і діяльності людини. Зокрема, оцінка і сприйняття цих умов, у першу чергу, опосередковані відношенням до змісту праці і мети діяльності. Одночасно в залежності від характерологічних особливостей особистості і невідоміючих аспектів мотиваційної структури умови діяльності можуть істотно впливати на характер і результат адаптації. З іншого боку, сама мотиваційна структура особистості, що є значною мірою результатом властивостей індивідуума, від здібностей, внутрішніх тенденцій, емоційної спрямованості і якостей особистості. Саме тому деякі автори припускають, що відповідність окремих властивостей індивідуальності особливостям діяльності, зокрема, професійної, може бути умовою і показником адаптивності людини.

До чинників, що визначають адаптацію особистості окремі автори відносять соціально-психологічні характеристики колективу – характер взаємовідносин між рядовими членами (по горизонталі), характер взаємовідносин між керівниками і підлеглими (по вертикалі), стиль керівництва даним колективом, його соціально-психологічний клімат.

І.О. Георгієва [1] поділяє чинники на особистісні і зовнішні. До особистісних вона відносить:

1) соціально-демографічні характеристики учасників адаптації (стать, вік, сімейний стан, діти, побутові умови);

2) ціннісні орієнтації як змістовний компонент системи суб'єктивних відношень особистості;

3) ряд психологічних властивостей особистості.

Зовнішні чинники представлені комплексом параметрів, пов'язаних з видом діяльності групи. Це можуть бути специфічні характеристики діяльності:

1) зміст діяльності (праця і пізнання);

2) організація діяльності (ступінь регламентації діяльності, можливість індивідуальної варіативності способів і методів діяльності, форми контролю за процесом і результатом);

3) положення в системі соціального виробництва;

4) об'єктивність результатів діяльності;

5) співвідношення офіційної і неофіційної структур відношень у соціальній організації колективу;

6) система стимулювання;

7) вікова однорідність колективу;

8) ступінь участі особистостей у процесі утворення групових норм.

Одним з показників адаптації О.І. Зотова і І.К. Кряжева [2] вважають особливості особистості, що виникають в умовах психологічної напруги і стресових станів на основі конфлікту особистості з собою та оточуючими. Наявність таких конфліктів часто зумовлюється незадоволеністю особистості її власним статусом у колективі.

Адаптація особистості студента відбувається в колективі (група, факультет) і через колектив. І в цьому випадку особливий інтерес викликає початкова стадія адаптації в новому соціальному середовищі. Адаптація в колективі виступає необхідною умовою продуктивної соціальної активності, самовизначення особистості, розвитку індивідуальності студента.

У процесі соціальної адаптації досягається відповідність між поведінкою і діяльністю, що схвалюється суспільством та структурою особистості її інтересами, ціннісними орієнтаціями, спрямованістю. За критерій адаптації використовують спрямованість та рівень активності особистості.

Частіше всього виділяються три основні напрями спрямованості активності, що відповідають трьом видам адаптації до зміненої ситуації:

1) вихід із ситуації, психологічний захист власного "Я";

2) вплив на середовище з метою пристосування його параметрів до себе: від прямого (безпосереднього) впливу до пошуку обхідних шляхів;

3) зміна себе, своєї внутрішньої структури: від звикання, урівноваження із середовищем до уподібнення.

Отже, в процесі адаптації діє ряд важливих чинників. Процес можуть прискорити чи уповільнити не лише ті, що є в даний момент актуальними чинниками

розвитку, але й попередній етап розвитку, тобто попередні чинники. На думку М.І. Педаєс [5], головним аспектом вибору професії є психологічна готовність до певної професійної діяльності, істотним показником якої є твердість професійного наміру. Певний вплив створюють вихідні чинники вибору професії, показниками яких є домінуючі професійні установки, наприклад, прихильність до дітей, інтерес до предмета або ж випадковий вибір, тобто рішення стати вчителем після невдачі на вступних іспитах до престижного вузу.

Слід відмітити, що всі чинники взаємопов'язані між собою. Є.С. Кузьмін і О.О. Прохватілов [3] вважають, що початок адаптації не співпадає з появою людини в новій групі, а відноситься до попереднього періоду. При цьому важливу роль відіграють суб'єктивні чинники – прийняття рішення відносно вибору спеціальності чи бажаного соціального середовища, формування відношення до майбутньої професії, людей, які можуть стати колегами. В процесі професійного самовизначення молоді проходить чотири етапи.

Перший етап адаптації (професійне самовизначення молоді) припадає на перший рік навчання у ВНЗ. Його мета – пробудити в студентах інтерес до себе, до свого однокурсника як до цікавих об'єктів для вивчення та спостереження, пристосування до нових форм і методів навчальної діяльності. Ця адаптація має три форми: адаптація формальна, під якою розуміють пізнавально-інформаційне пристосування студентів до нового оточення, до структури вищої школи, до змісту навчання в ній, до її вимог та своїх обов'язків; суспільна адаптація, тобто процес внутрішньої інтеграції цих же груп із студентським середовищем у цілому; дидактична адаптація, що співвідноситься з підготовкою студентів до нових форм і методів навчальної роботи. Особливе значення на цьому етапі набуває робота кураторів груп, які організовують індивідуальні бесіди, консультації по самовивченню і самовихованню. В результаті такої роботи поліпшуються міжособистісні контакти, встановлюються довірчі відносини в групі, багато студентів починають займатися самовихованням, зменшуються кількості зривів на першій сесії.

Другий етап (адаптація студентів до вимог, які висуває професія) починається на 2-му курсі перебування у ВНЗ. Він характеризується тим, що студент у процесі навчання придбає необхідні професійні знання та практичні навички для здійснення конкретної діяльності з обраної спеціальності. Такий підхід створює певну цільову установку, яка благотворно впливає на процес підготовки майбутнього спеціаліста.

Третій етап (динаміка професійної підготовки студентів у ВНЗ) охоплює старші курси. Основна його мета – завершення процесу формування особистості майбутнього спеціаліста.

Четвертий етап (професійна адаптація молодого спеціаліста, зростання його професійної майстерності). Особливу функцію соціальна адаптація у студентів набуває в період їх навчання в магістратурі. Становленню особистості майбутнього спеціаліста-дослідника та його підготовці сприяють як загальноосвітні базові дисципліни, так і спеціальні (методологія дослідження, методика викладання навчальних дисциплін у коледжах, гімназіях і ліцеях, культура мовлення, педагогічна техніка і т. ін.). В процесі занять у магістрантів виявляються і вивчаються здібності до прогнозування, планування і проведення досліджень, пов'язаних з теорією навчання або виховання.

Таким чином, аналіз теоретичних підходів до вивчення адаптаційних можливостей студентів, підтверджує правильність робочої гіпотези про те, що в їхній основі лежать особистісно значимі протиріччя між мотиваційними утвореннями індивіда, які знаходять

своє прагнення в різних сферах життєдіяльності особистості. У процесі адаптації відбувається активний творчий пошук, осмислення важливих виховних проблем, вироблення найбільш адекватних способів дії. Отже, поряд з об'єктивними чинниками, що визначають загальний напрям адаптації молодих спеціалістів і специфічними для конкретного середовища, є такі, дія яких проявляється крізь функціонування адаптуючого середовища, наявність і відсутність яких залежить від нього.

Література

1. Георгиева И.А. Социально-психологические факторы адаптации личности в коллективе: Дис. ...канд. психол. наук. – Л., 1985. – 160 с.
2. Зотова О.И., Кряжева И.К. Некоторые аспекты социально-психологической адаптации личности // Психологические механизмы регуляции социального поведения. – М.: Наука, 1979. – С. 219-233.
3. Кузьмин Е.С., Прихвятилов А.А. О системном подходе к исследованию процессов адаптации // Психологические проблемы повышения эффективности деятельности производственных коллективов. – Курган, 1981. – С. 155-159.
4. Овдей С.В. Проблемы социально-психологической и профессиональной адаптации молодых учителей: Дис. ...канд. психол. наук: 13.00.01. – Л., 1978. – 280 с.
5. Педаяс М.И. Учитель и его профессия // Учитель и его профессия: Материалы междунар. науч.конф. – Таллин: ТГПИ, 1974. – С. 5-47.
6. Свиридов М.О. Развитие личности и задач психологии в ВВУЗе. – М.: ГАВС, 1992. – С. 63-66.
7. Семиченко В.А. Динамика отношений студентов к профессиональной деятельности в процессе адаптации к педвузу // Психологические проблемы формирования социальноактивной личности учителя советской школы. Сб. научных трудов. – М.: МГПИ им. Ленина, 1983 – С. 46-54.
8. Селье Г. Стресс без дистресса. Ї М.: Прогресс, 1979. – 126 с.
9. Скубий М.И. Социальные проблемы адаптации молодого учителя // Некоторые методологические проблемы общественных наук.. –Новосибирск, 1971. – С. 263-275.
10. Холаков А.И. Социально-педагогические условия адаптации молодого рабочего в производственном коллективе: Автореф. дис. ...канд. психол. наук. . – Л., 1978. 25 с.

8 жовтня 2003 року

УДК 371.1:378
К.М. Гнезділова

ВЧИТЕЛЬ У ВЗАЄМОДІЇ ДВОХ ПЕДАГОГІЧНИХ СИСТЕМ: ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ ШКОЛА ТА ВНЗ

У процесі становлення і розвитку української державності перед суспільством постають нові актуальні проблеми, розв'язання яких є гарантом функціонування усіх його соціальних інститутів. Практика свідчить про те, що на сьогодні у системі освіти України недостатньо вирішеною залишається проблема наступності у ланці